

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sanskrit 2003 font extensively. It also uses several TeX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	32
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	45
प्रथमः प्रश्नः	45
द्वितीयः प्रश्नः	56
तृतीयः प्रश्नः	70

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत।
महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुत॥ २ ॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाग्न्यामपं
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताꣳश्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत। शिवा
नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति।
मा ते व्योम सन्दृशि॥ ३ ॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्।
सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि।
तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव
प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते यथा ॥ ४ ॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च
महशश्च। सर्वे समवयन्त्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः। ऊरुः सन्न
निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे ॥ ५ ॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण।
नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरौ विक्रिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्।
यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे।
कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम् ॥ ६ ॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तै
अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि
माया अवासि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र
भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य
महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
दद्यात् ॥ ७ ॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति।
 तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रंजन्ते विकृतानि
 रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको
 अस्मदीषते। यस्तित्याज सखिविदुः सखायम्। न तस्य वाच्यपि
 भागो अस्ति। यदीं शृणोत्यलकं शृणोति ॥ ८ ॥

न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना नुद्यमानः।
 विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च
 षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य
 सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान् ॥ ९ ॥

अमूञ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
 एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः।
 ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह।
 निजहन् पृथिवीं सर्वाम् ॥ १० ॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि। आदित्यानां
 निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददातु सह। अदुःखो
 दुःखचक्षुरिव। तद्माऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव।
 रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी।
 या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः ॥ ११ ॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं नास्ति।
 ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि निबोधत।

अन्नमश्नीत मृज्मीत। अहं वो जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते।
शरद्यत्रोपदृश्यते ॥ १२ ॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमुतो
जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव।
विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव
लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्षण्योः क्षिपणोरिव ॥ १३ ॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः। मरुतः
सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो ॥ १४ ॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्नि च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा
वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन विद्यते।
दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता ॥ १५ ॥

तस्येन्द्रो वन्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्।
अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः।
रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्।
तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति।
नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद ॥ १६ ॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न

वासा॒ऽसि। न चक्षुः॑ प्र॒ति॒दृश्य॑ते। अ॒न्योन्यं॑ तु न हि॒ऽस्मात्॑तः।
स॒तस्त॑द्दे॒वलक्ष॑णम्। लो॒हितोऽक्षि॑ण शार॒शीर्ष्णिः॑। सूर्य॑स्यो॒दय॑नं
प्र॒ति। त्वं करो॑षि न्य॒ञ्जलि॑काम्। त्वं करो॑षि नि॒जानु॑काम्॥ १७॥

नि॒जानु॑का मे॑ न्य॒ञ्जलि॑का। अमी॑ वाचमुपास॑तामि॒ति। तस्मै॑ सर्व
ऋ॒तवो॑ नम॒न्ते। मर्या॑दाकरत्वात्प्रो॒धाम्। ब्राह्म॑ण आ॒प्नोति॑।
य ए॒वं वे॒द। स खलु॑ संवत्सर ए॒तैः से॒नानी॑भिः स॒ह। इन्द्रा॑य
सर्वान्कामान॑भि॒वह॑ति। स द्र॒प्सः। तस्यै॒षा भव॑ति॥ १८॥

अव॑द्रप्सो अ॒श्शुमती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः॑ कृ॒ष्णो द॒शभिः॑ स॒हस्रैः॑।
आ॒वर्त॑मिन्द्रः श॒च्या ध॑मन्तम्। उ॒प्सुहि॑ तं नृम॑णामथ॒द्रामि॑ति।
ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान् प॑रिवृ॒श्चति॑। पृथि॒व्यश्शु॑मती।
ताम॒न्वव॑स्थितः संवत्स॒रो दि॒वं च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॑र्यान्ते॒वासि॑नौ।
अ॒न्योन्य॑स्मै द्रु॒ह्याता॑म्। यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्वर्गा॒ल्लोका॑त्।
इ॒त्यृ॒तुम॑ण्डला॒नि। सूर्य॑मण्डला॒न्याख्या॑यिकाः। अत ऊ॒र्ध्वश्च॑
स॒निर्व॑चनाः॥ १९॥

[६]

आ॒रोगो॑ भ्राजः प॒टरः प॒तङ्गः॑। स्व॒र्णरो॑ ज्योतिषि॒मान् वि॒भासः॑।
ते अ॒स्मै सर्वे॑ दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑ अन॒पस्फु॑रन्त इति।
कश्य॑पोऽष्ट॒मः। स म॒हामे॑रुं न जहाति। तस्यै॒षा भव॑ति। यत्ते॒ शिल्पं॑
कश्य॑प रो॒चना॑वत्। इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑
अ॒र्पिताः॑ स॒प्त सा॒कम्॥ २०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्यो-
तिर्लभन्ते। तान्तसोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।

प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या
इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त सूर्यानि। पञ्चकर्णो
वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः ॥ २१ ॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव
महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः
प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्। एकं चाजहत्तम्। भ्राजपटरपतङ्गा
निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तप्रितपाः ॥ २२ ॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या
दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे
घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या
इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः ॥ २३ ॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभीरक्ष्ण
इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता
सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते
शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः ॥ २४ ॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्।
अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टौ ऊर्ध्वम्।
तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
जगतस्तस्थुषश्चेति ॥ २५ ॥

[७]

केदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री।

क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये समाहिताः ॥ २६ ॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्ये ॥ २७ ॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूरवैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम् ॥ २८ ॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवमं मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते ॥ २९ ॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेव संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्माग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान् ॥ ३० ॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य

कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः ॥ ३१ ॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वद्ब्रह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धागमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः ॥ ३२ ॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति ॥ ३३ ॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः ॥ ३४ ॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति ॥ ३५ ॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्वम्भारिः।

हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च देवा
गरगिरः ॥ ३६ ॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्। अथ
निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः ॥ ३७ ॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिवि-
द्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव
विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमृल्लोकान-
भिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम् ॥ ३८ ॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्नय
इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। महर-
षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः ॥ ३९ ॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं योरावृणीमहे।
गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मनुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं
चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति निगदव्याख्याताः ॥ ४० ॥

[९]

सहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना भुज्यूनासत्या।
विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः पतिव्योम। मिथुनन्ता

अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं
वामन्यद्यजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह रातिरस्तु।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः स५ सखायौ।
तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती आगतः सूर्यया सह।
त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः।
तमूहथुनौभिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः ॥ ४२ ॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्भिः। नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः।
समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः षडश्वैः।
सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः। आपपूरूषम्बरश्चैव।
सवितरिपसौऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं विदित्वैव। बहुसौम गिरं
वशी ॥ ४३ ॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमतृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः
स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः।
एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं
दधाथे ॥ ४४ ॥

तयोरैतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता
अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरैतौ वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च।
रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः ॥ ४५ ॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरैतौ वत्सौ।

वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता अविंसृष्टौ।
दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ ॥ ४६ ॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेयः रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोगर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य
एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वत्सः।
अथ पवित्राङ्गिरसः ॥ ४७ ॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं
ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतप्ततनूनं
तदामो अश्नुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्।
असतः सद्ये ततक्षुः ॥ ४८ ॥

ऋषयः सप्तात्रिश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिदिवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ४९ ॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य भोजनम्।
श्रेष्ठः सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि। अपागूहत सविता
तृभीन्। सर्वाँन्दिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यश्चा

सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम मे॥५०॥

नपुंसकं पुमांश्चस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजेऽयक्षि
यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम भूतानि।
अनूबन्धोऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे पुंस आहुः।
पश्यदक्षणावन्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्सवितुः पितासत। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असश्चत।
ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु जनः
श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्वेव विद्धि
तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथू चरन्। पुत्रो
निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्।
सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्। आतमग्ने
रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातघ्राजिगतिं
विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सज्जति। यच्चेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युक्त्वाऽधि-
तिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च।
तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च॥५५॥

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधम सन्धम। आदित्ये चन्द्रवर्णानाम्।
गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तः सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं
कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः
सहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते ॥ ५६ ॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा
त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्दैरिन्द्र
हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः।
निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च महद्भिश्च ॥ ५७ ॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो
विष्वर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष
वृषणश्वस्य मेने ॥ ५८ ॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वाससोऽग्नयः।
अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथा-
ऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुदतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः ॥ ५९ ॥

उक्तः स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः।
उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या
इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो
मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण

उदर॑णमसि। ब्रह्म॑ण उदीरण॑मसि। ब्रह्म॑ण आ॒स्तर॑णमसि। ब्रह्म॑ण
उप॒स्तर॑णमसि ॥ ६० ॥

[१२]

[अप॑क्रामत गर्भि॒ण्यः]

अ॒ष्टयो॑नीम॒ष्टपु॑त्राम्। अ॒ष्टप॑त्नीमिमां मही॑म्। अ॒हं वेद॑ न मे॑ मृत्युः।
न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। अ॒ष्टयो॑न्य॒ष्टपु॑त्रम्। अ॒ष्टप॑दिदमन्तरि॒क्षम्।
अ॒हं वेद॑ न मे॑ मृत्युः। न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। अ॒ष्टयो॑नीम॒ष्टपु॑त्राम्।
अ॒ष्टप॑त्नीम॒मूं दि॒वम् ॥ ६१ ॥

अ॒हं वेद॑ न मे॑ मृत्युः। न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत्। सु॒त्रामा॑णं म॒हीमू॑
षु। अदि॑तिर्द्यौरदि॒तिर॒न्तरि॑क्षम्। अदि॑तिर्मा॒ता स पि॑ता स पु॒त्रः।
विश्वे॑ दे॒वा अदि॑तिः पञ्च॒जनाः॑। अदि॑तिर्जा॒तमदि॑तिर्जनि॒त्वम्।
अ॒ष्टौ पु॒त्रासो॑ अदि॑तेः। ये जा॒तास्त॑न्वः परि॑ दे॒वां (२)
उप॑प्रैत्सप्तभिः ॥ ६२ ॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्य॒त्। स॒प्तभिः॑ पु॒त्रैरदि॑तिः। उप॑प्रैत्पू॒र्व्यं युग॑म्।
प्र॒जायै॑ मृत्यवे त॒त्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒रदि॑ति। ताननु॑क्रमिष्यामः।
मि॒त्रश्च वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च। अ॒श्वश्च भग॑श्च। इन्द्र॑श्च
वि॒वस्वाऽ॒श्चेत्ये॑ते। हि॒रण्य॑ग॒र्भो ह॒सः शु॒चिष॑त्। ब्रह्म॑जज्ञानं
तदि॒त्पद॑मिति। गर्भः॑ प्राजाप॒त्यः। अथ॑ पु॒रुषः स॒प्त पु॒रुषः॑ ॥ ६३ ॥

[यथा॑स्थानं गर्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ तप॒न्नृदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॒शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ

यौऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति ॥ ६४ ॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ यौऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत ॥ ६५ ॥

इमे मासाश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। अयं संवत्सरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च ॥ ६६ ॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। इयं रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ६७ ॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य।

वसूनामादित्यानां

स्थाने

स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां

रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि ॥ ७० ॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ७१ ॥

[१७]

अथाग्नैरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ७२ ॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतकृतवित्येते ॥ ७३ ॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः
 पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्।
 विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुप-
 दधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्।
 वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके।
 एवा ह्येव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्।
 एवा हि देवाः ॥ ७४ ॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
 सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
 मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
 सुत। महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः ॥ ७५ ॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः।
 अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्रामपचावर्तिम्। अपदेवीरितो हित।
 वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्।
 योनिनोर्ध्वमुदीषत ॥ ७६ ॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
 न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
 नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। केतवो
 अरुणासश्च। ऋषयो वार्तरश्नाः। प्रतिष्ठाꣳ शतधा हि।
 समाहितासो सहस्रधारसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या
 आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि ॥ ७७ ॥

[२१]

यौऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा
 अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद।
 यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्।
 आयतनवान् भवति। यौऽग्नेरायतनं वेद ॥ ७८ ॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
 भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
 वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं
 वेद। आयतनवान् भवति ॥ ७९ ॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
 वेद। यौऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
 तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यौऽमुष्य तपत
 आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत
 आयतनम् ॥ ८० ॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। यौऽपामायतनं वेद।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। च॒न्द्र॒मा वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यश्च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒॥ ८१ ॥

य ए॒वं वे॒द॒। यौऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। नक्ष॑त्राणि वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यो नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒॥ ८२ ॥

यौऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। प॒र्जन्यो॑ वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यः प॒र्जन्य॑स्यऽऽय॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै प॒र्जन्य॑स्यऽऽय॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒। यौऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द॒॥ ८३ ॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। सं॒वत्स॑रो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यः सं॒वत्स॑रस्यऽऽय॒त॒नं वे॒द॒। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै सं॒वत्स॑रस्यऽऽय॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य ए॒वं वे॒द॒। यौऽप्सु ना॒वं प्र॑ति॒ष्ठि॒तां वे॒द॒। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥ ८४ ॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॑ति॒ष्ठि॒ताः। तद॑ेषाऽभ्य॒नू॒क्ता। अ॒पा॒र॒स॒मु॒द॒य॒स॒न्न। सू॒र्ये शु॒क्र॒स॒मा॒भृ॒तम्। अ॒पा॒र॒स॒स्य॒ यो र॒सः। तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॒त्त॒ममि॑ति॒। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒र॒सः। तेऽमु॑ष्मिन्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॒ताः। जा॒नु॒द॒घ्नीमु॑त्तर॒वे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रयि॑त्वा गु॒ल्फ॒द॒घ्नम्॥ ८५ ॥

पु॒ष्कर॑पर्णैः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒ंस्ती॒र्य। तस्मि॑न्विहा॒य॒से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो वद॑न्ति॒। कस्मा॑त्प्रणी॒ते-

ऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ
भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयौः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु ॥ ८६ ॥

अथौ आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः।
कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं
चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं
चिनुते ॥ ८७ ॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः ॥ ८८ ॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
यौऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः।
मिथुनवान्भवति। य एवं वेद ॥ ८९ ॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वेदति। तत्कर्मणा
करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत् ॥ ९० ॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्न। हृदि प्रतीष्या कवयौ मनीषेति।

उपै॒नन्त॑दु॒प॒नम॑ति। यत्का॒मो भ॑वति। य ए॒वं वे॑द। स तपो॑ऽतप्यत।
स तप॑स्त॒प्त्वा। शरी॑रमधू॒नुत। तस्य॑ यन्मा॒ऽसमा॑सीत्। ततो॑ऽरु॒णाः
के॒तवो॑ वा॒र्त॒र॒श॒ना ऋ॑ष॒य उ॑द॒तिष्ठ॑न् ॥ ९१ ॥

ये न॒खाः। ते वै॒खान॑साः। ये वा॒लाः। ते वा॒ल॒खि॒ल्याः। यो र॑सः।
सोऽपा॑म्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्मं॑ भू॒तः स॑प॒न्तम्। तम॑ब्रवीत्। मम॑
वै॒त्वङ्मा॒ऽसा। सम॑भूत् ॥ ९२ ॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्वे॑मे॒वाह॑मिहा॒समि॑ति। तत्पु॒रुष॑स्य पु॒रुष॑त्वम्।
स स॒हस्र॑शी॒र्षा पु॒रुषः॑। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। भू॒त्वोद॑तिष्ठत्।
तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्वे॑ सम॑भूः। त्वमि॒दं पूर्वे॑ कुरु॒ष्वेति॑। स इ॒त
आ॒दाया॑पः ॥ ९३ ॥

अ॒ञ्जलि॑ना पु॒रस्ता॑दु॒पाद॑धात्। ए॒वाह्ये॑वेति। तत् आ॒दि॒त्य उ॑द॒तिष्ठ॑त्।
सा प्रा॒ची दिक्। अथा॑ऽरु॒णः के॒तुर्दक्षि॑णत उ॒पाद॑धात्। ए॒वाह्य॑न्
इति॑। ततो॑ वा अ॒ग्निरु॑द॒तिष्ठ॑त्। सा दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः
प॒श्चादु॑पाद॑धात्। ए॒वा हि वा॒यो इति॑ ॥ ९४ ॥

ततो॑ वा॒युरु॑द॒तिष्ठ॑त्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑त्त॒रत॑
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाही॑न्द्रेति। ततो॑ वा इन्द्र॑ उ॒द॒तिष्ठ॑त्। सोदी॑ची
दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्य॑ उ॒पाद॑धात्। ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति। ततो॑ वै
पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक् ॥ ९५ ॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑परि॒ष्टादु॑पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑। ततो॑
दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रस॒श्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्यो॑ऽसु॒रा र॑क्षा॒ंसि

पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्धो हि ते समभवन्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९६ ॥

आपो ह यद्वहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्वति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्।
आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९७ ॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च।
प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति।
सर्वमेवेदमाप्त्वा। सर्वमवरुध्य। तदेवानुप्राविशति। य एवं
वेद ॥ ९८ ॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो
विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्यां गृह्णाति।
ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः ॥ ९९ ॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः।
तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः।
स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः।
पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति ॥ १०० ॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।

तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति ॥ १०१ ॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु
वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवद्ध्योऽन्नं
जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना
ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः ॥ १०२ ॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव
सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद ॥ १०३ ॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय।
पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्।
सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति ॥ १०४ ॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेघमवरुन्धे। अथोऽस्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।
अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करर्द्धिया इति। वाय्वश्चा
रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण ॥ १०५ ॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय
उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं

पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या वा इयं
पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरजाः
पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद॥ १०६ ॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथौ आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः
सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं
चिनुते॥ १०७ ॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥ १०८ ॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुक-
मग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्।
हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत।
उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥ १०९ ॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति।
य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः।
पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥ ११० ॥
वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं

वेदं। आ॒मया॒वी चि॒न्वीत। आ॒पो वै भै॒षज॒म्। भै॒षज॒मेवा॒स्मै करो॒ति।
सर्व॒मायुरे॒ति। अ॒भिच॒रश्चि॒न्वीत। वज्रो॒ वा आपः॑ ॥ १११ ॥

वज्र॒मेव भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र॒हरति॑। स्तृ॒णुत ए॒नम्। तेज॑स्का॒मो
यश॑स्का॒मः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मः स्व॒र्गका॑मश्चिन्वीत। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तद॑व॒रुन्धे। तस्यै॒तद्व॒तम्।
व॒र॒षति॑ न धा॒वेत् ॥ ११२ ॥

अ॒मृतं॑ वा आपः॑। अ॒मृत॑स्यान॒न्तरि॒त्यै। नाप्सु॑ मूत्र॒पुरी॑षं
कु॒र्यात्। न नि॒ष्ठीवे॒त्। न वि॒वस॑नः स्ना॒यात्। गुह्यो॒ वा
ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒तिदा॑हाय। न पु॒ष्कर॑प॒र्णानि॑ हि॒रण्यं॑
वा॑ऽधि॒तिष्ठे॑त्। ए॒तस्या॒ग्नेर॑न॒भ्यारो॑हाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।
नो॒दक॑स्या॒घातु॑का॒न्येन॑मो॒दका॑नि भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑। य
ए॒तम॒ग्निं चि॒नुते॑। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑ ॥ ११३ ॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भुव॒ना सी॑षधेम। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च दे॒वाः। य॒ज्ञं च न॑स्त॒न्वं
च प्र॒जां च। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒र्गणो॑
म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॒ता त॒नूना॑म्। आ॒ल्लव॑स्व प्र॒ल्लव॑स्व।
आ॒ण्डीभ॑व॒ज मा मु॒हुः। सु॒खादी॑न्दुःख॒निध॑नाम्। प्र॒तिमु॑ञ्चस्व॒ स्वां
पु॒रम् ॥ ११४ ॥

मरी॑चयः स्वाय॒म्भुवाः॑। ये शरी॑राण्य॒कल्प॑यन्। ते ते॑ दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते ख्या॒स्म ती॑रिषत्। उत्तिष्ठ॒त् मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑रताः। रा॒ज्ञः सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सू॒र्येण॑
स॒युजो॑षसः। यु॒वा सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा न॒वद्वारा॑ ॥ ११५ ॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याः हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां पुरीम्।
तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानाः
हरिणीम्। यशसां सम्परीवृताम्। पुरः हिरण्मयीं ब्रह्मा ॥ ११६ ॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह
चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते।
यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति।
अश्रुतासः श्रुतासश्च ॥ ११७ ॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपैत वीत वि च
सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहौभिरद्विरक्तु-
भिव्यक्तम् ॥ ११८ ॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च
कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता
आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं
यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः ॥ ११९ ॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः।
मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। स ह्येवास्मि
सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापौ
देवीरिहऽऽहित ॥ १२० ॥

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतौ निरृतिः हथः। परिबाधः
 श्वेतकुक्षम्। निजङ्घं शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह। अग्ने
 नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन
 किं शुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः ॥ १२१ ॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। इदं
 वचः पर्जन्याय स्वराजै। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातौ
 विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्पला ओषधीर्देवगौपाः। यो
 गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम् ॥ १२२ ॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
 मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
 यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे।
 यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु।
 तेन सुप्रजसं कुरु ॥ १२३ ॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः सदा। तिरौऽधेहि
 सपत्नान्नः। ये अपोऽश्नन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
 रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
 नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
 हिरण्यमश्वान् ॥ १२४ ॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्।

सुदरशने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वारगमन्ता।
सङ्हार्यं नगरं तव। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः
हरेत्। हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायायं बलिः ॥ १२५ ॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत्। क्षत्रं क्षत्रं
वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
अस्मात्प्रविश्यान्नमद्भीति। अथ तमग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः ॥ १२६ ॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये
सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा
भूः स्वाहा। तिरोऽधा भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा।
तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरुहुता
भवेयुः ॥ १२७ ॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत्। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते।
य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्तै
विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः ॥ १२८ ॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवर्धीत्। मयि स्वाहा।
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिनै। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय
वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो
वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि ॥ १२९ ॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकौपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्नीयात्। औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत ॥ १३० ॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डकृषयः। अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा ॥ १३१ ॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवानः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे। धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति ॥ १३२ ॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्न प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरेत् ऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम् ॥ १ ॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तद् ह वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि

मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम्
 अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो
 विद्वान्सकलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति
 य एवं वेद ॥ २ ॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
 मुञ्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम।
 तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी
 ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं चानृतमूदिम।
 इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुञ्चन्त्वेनसो
 यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत जामिशंसाज्यायसः
 शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्
 त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि ॥ ३ ॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्ठीवद्भ्यां शिशैर्यदनृतं चकृमा
 वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चक्रम यानि
 दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच।
 येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानशान
 आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना चरामि।
 एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता
 यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता
 यदाप इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने
 अयासि ॥ ४ ॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादित्सन्वा सङ्गर जनैभ्यः। अग्निर्मा
 तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्वस्ताभ्यां चकर
 किल्बिषाण्यक्षाणां वयमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च
 तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
 यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्समानो यमस्य लोके
 अधिरज्जुराय। अव ते हेळ उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वा यामि
 त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निरृथो
 यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम्।
 निर्यक्षममचीचते कृत्यां निरृद्यतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै
 तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशःसानुशःसाभ्यां घणेनानुघणेन च।
 तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा
 सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदधातु
 रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥ ५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
 परायक्ष्मं सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
 घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव
 पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो
 वरुण सःशिश्राधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा
 जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न आयूँषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः।
 आरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्।

दधद्रयिं मयि पोषम् ॥ ६ ॥

अग्नि॑र॒न्न॒ष्टिः प॒र्व॒मा॒नः पा॒ञ्च॒ज॒न्यः पु॒रो॒हि॒तः । त॒मी॒म॒हे म॒हा॒ग॒य॒म् ।
अ॒ग्ने जा॒ता॒न्प्र॒णु॒दा नः स॒प॒त्नान्प्र॒त्य॒जा॒ता॒ज्जा॒त॒वे॒दो नु॒द॒स्व । अ॒स्मे
दी॒दि॒हि सु॒म॒ना अ॒ह॒ळ॒ञ्छ॒र्म॒न्ते स्या॒म त्रि॒व॒रू॒थ उ॒द्भौ । स॒ह॒सा
जा॒ता॒न्प्र॒णु॒दा नः स॒प॒त्नान्प्र॒त्य॒जा॒ता॒ज्जा॒त॒वे॒दो नु॒द॒स्व । अ॒ग्नि नो
ब्रू॒हि सु॒म॒न॒स्य॒मा॒नो व॒य॒ः स्या॒म प्र॒णु॒दा नः स॒प॒त्नान् । अ॒ग्ने यो
नोऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो जि॒घा॑सति । ता॒ऽस्त्वं वृ॒त्र॒ह॒ज्ज॒हि
व॒स्व॒स्मभ्य॑मा॒भर । अ॒ग्ने यो नोऽभि॒दा॑सति स॒मा॒नो यश्च॒ नि॒ष्ट्यः । तं
व॒य॑ः स॒मिधं॑ कृ॒त्वा तु॒भ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ द॒ध्म॑सि ॥ ७ ॥

यो नः श॒पा॒द॒श॒प॒तो यश्च॒ नः श॒प॒तः श॒पा॑त् । उ॒षाश्च॒ तस्मै॑ नि॒म्रुक्
सर्वं॑ पा॒प॑ः स॒मू॒ह॒ताम् । यो नः स॒प॒त्नो यो र॒णो म॒र्तोऽभि॒दा॑सति
दे॒वाः । इ॒ध्म॒स्यैव॑ प्र॒क्षाय॑तो मा तस्यो॒च्छे॑षि किं च॒न । यो मा॒न्द्वेष्टि॑
जा॒त॒वे॒दो यं चा॒हं द्वे॒ष्टि यश्च॒ माम् । सर्वा॑ऽस्तान्म॒ग्ने स॒न्द॒ह
या॑ऽश्चा॒ह॒न्द्वे॒ष्टि ये च॒ माम् । यो अ॒स्मभ्य॑म॒राती॒याद्य॑श्च॒ नो द्वे॒ष्टते
ज॒नः । नि॒न्दा॒द्यो अ॒स्मान्दि॒प्सा॑च्च॒ सर्वा॑ऽस्तान्म॒ष्म॒षा कुरु॑ ।
स॑ऽशितं मे ब्र॒ह्म स॑ऽशितं वी॒र्या॑(१)म्बल॑म् । स॑ऽशितं क्ष॒त्रं मे
जि॒ष्णु य॒स्या॒ह॒मस्मि॑ पु॒रो॒हि॒तः । उ॒दै॒षां बा॒हू अ॒तिर॒मु॒द्वर्चो॑ अथो
ब॒लम् । क्षि॒णोमि॑ ब्र॒ह्म॒णाऽमि॒त्रा॒नु॒न्न॒यामि॑ स्वा(१)म् अ॒हम् ।
पु॒न॒र्म॒नः पु॒न॒रायु॑र्म॒ आगा॑त्पुनश्चक्षुः पु॒नः श्रो॒त्रं म॒ आगा॑त्पुनः प्रा॒णः
पु॒न॒राकू॑तं म॒ आगा॑त्पुनश्चित्तं पु॒न॒राधी॑तं म॒ आगा॑त् । वै॒श्वान॒रो
मेऽद॑ब्धस्त॒नूपा अव॑बाधतां दु॒रि॒ता॒नि वि॒श्वा ॥ ८ ॥

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्पाशान्
 प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः
 पवित्रैर्यत्सङ्गमभिधावाभ्याशाम्। अनाजानन्मनसा याचमानो
 यदत्रैनो अव तत्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके।
 प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्वकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो
 अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
 अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनुसञ्चरेम ॥ ९ ॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्।
 अबन्ध्वेके ददतः प्रयच्छादातुं चेच्छक्रवांसः स्वर्ग एषाम्।
 आरभेथामनु सश्रभेथाः समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वा
 पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सश्रभेथाम्।
 यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम।
 अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्य उन्नो नेषदुरिता यानि चकृम।
 भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिःशस्त एनः। द्यौर्नः
 पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विवित्सि लोकात्।
 यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१)ः स्वायाम्।
 अश्लोणाङ्गैरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम्। यदन्नमद्व्यनृतेन
 देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्। यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति
 यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यदन्नमद्वि
 बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम्। यद्देवानां चक्षुष्यागो

अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मया
मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि
त्वः हि वेत्थ यथातथम् ॥ १० ॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयो-
ऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः कूश्माण्डानि
ताऽस्तेष्वन्वविन्दज्छुद्धया च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कथा
निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि
केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनरिपसः
स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं
बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम
इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व
इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसोऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुह्यात्पूतो
देवलोकान्त्समंश्नुते ॥ ११ ॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुह्याद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा
भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो
भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः
संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते
मासं दीक्षितो भवति यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
पुनीते चतुर्विंशतिं रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः
संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो

भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते
 षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया
 एवऽऽत्मानं पुनीते न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपैयान्नोपर्यासीत
 जुगुप्सेतानृतात्पयौ ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा
 वैश्यस्याथौ सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्यौदनं
 धानाः सक्तून्धृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय ॥ १२ ॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त
 एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त यदृचोऽध्यगीषत् ताः
 पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि घृताहुतयो यत्सामानि
 सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान्
 पुराणानि कल्पान्गार्था नाराशःसीमैदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
 क्षुधं पाप्मानमपान्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन् ॥ १३ ॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
 करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिः हरति
 तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः

सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः
 सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः कूल्या अस्य पितृन्त्स्वधा
 अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः
 पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः कूल्या यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि
 कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्त्स्वधा
 अभिवहन्ति यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति
 यद्यजूंषि घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतिभिर्यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी
 नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्त्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः
 परिमृजति तेन यजूंषि यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं
 पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राङासीनः
 स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो यद्दर्भाः सरसमेव
 ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति

प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं
 तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे
 निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति
 त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं
 तत्प्रायुङ्क्तार्थं सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छौऽर्धर्चशोऽनवान्
 सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्नोत्यथौ प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते ॥ १५ ॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्मऽऽह शौच
 आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतऽऽसीन
 उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं
 विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
 नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि ॥ १६ ॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्ब्रह्मण-
 स्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगा-
 दनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं
 सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते
 सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो ब्रह्मणे इति
 परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति
 सा दक्षिणा ॥ १७ ॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने
स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः स्वाध्यायमधीते
तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः
समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं
जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति
ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति ॥ १८ ॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते व्रजः स्तिष्ठन्नासीनः
शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकान्जयति
सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः
परस्मिंस्तृतीयं लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत
पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा
जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
यस्तित्याज सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थामिति
तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं

भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति तदेषाऽभ्युक्ता। ये
 अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो वदन्त्यादित्यमेव ते
 परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च हंसमिति यावतीर्वै
 देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति तस्माब्राह्मणेभ्यो
 वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्नीलं कीर्तयेदेता एव देवताः
 प्रीणाति ॥ १९ ॥

[१५]

रिच्यत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति वा गृह्णाति
 याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्त्रिः स्वाध्यायं वेदमधीयीत त्रिरात्रं
 वा सावित्रीङ्गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेणैव वरं
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २० ॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना
 याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत
 तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन
 उपभृद्धतिर्ध्रुवा प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः
 प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

कतिधावकीर्णीं प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः प्राणैरिन्द्रं
 बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण तस्यैतां प्रायश्चित्तिं
 विदाञ्चकार सुदेवः काश्यपो यो ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां
 रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय द्विराज्यस्योपघातं जुहोति

कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम कामाय स्वाहा
 कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽस्मि काम कामाय स्वाहेत्यमृतं वा
 आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुनिमभि-
 मन्त्रयेत सं माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः।
 सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोत
 मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति
 बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति
 त्रिरभिमन्त्रयेत त्रिषत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत स इत्थं
 जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत पुनीत एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते
 वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये
 ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं
 यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
 वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो
 धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहदयं संवत्सरः
 प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः
 पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स
 वा एष दिव्यः शांकरः शिशुमारस्तं ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं
 जयति जयति स्वर्गलोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ
 प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नौ भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां

भू॒तान्यु॒प॒ पर्या॑वर्तन्ते नम॑स्ते नमः॑ सर्वं ते नमो॑ नमः॑ शिशुकुमाराय॑
नमः॑ ॥ २३ ॥

[१९]

नमः॑ प्रा॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नमो॑ दक्षि॒णायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नमः॑ प्रती॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नम॑ उदी॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नम॑ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नमो॑ऽध॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑ नमो॑
नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्रति॒वसन्त्ये॒ताभ्यश्च॑
नमो॑ नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मध्ये ये वस॑न्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
जी॒वितं॑ वर्धय॑न्ति नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॑ नमो॑ नमो॑
गङ्गायमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॑ नमः॑ ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्रह्म॑णे नमो॑ अस्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धीभ्यः । नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये नमो॑ विष्ण॑वे बृह॒ते क॑रोमि ॥

॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत् । सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपक्लृप्तं क्लृप्तम् । श्रेयो वसीय आयत्सम्भूतं भूतम् । चित्रः
केतुः प्रभानाभान्तसम्भान् । ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन् ।
रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः । दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना । आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा ।
आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी । दाता
प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः ॥ १ ॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सःशान्तः शान्तः । अभवन्प्रभवन्त-
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः । प्रस्तुतं विष्टुतं सऽस्तुतं कल्याणं
विश्वरूपम् । शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम् । अरुणं
भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत् । सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः । ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन् । रोचनो
रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः । सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा । पीतीं प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती ॥ २ ॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा । अभिशस्ताऽ-
नुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः । आसादयन्निषादयन्त्सःसादनः
सःसन्नः सन्नः । आभूर्विभूः प्रभूः शम्भूर्भुवः । पवित्रं पवियिष्यन्पूतो
मेध्यः । यशो यशस्वानायुरमृतः । जीवो जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः ।
सहस्वान्तसहीयानोजस्वान्तसहमानः । जयन्नभिजयन्त्सुद्रविणो

द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः ॥ ३ ॥

अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः
पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरावान्। सर्वोषधः सम्भरो महस्वान्।
एजत्का जौवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः। सरिस्त्रराः
सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं तदानीमेतरहिं
क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरङ्गस्त्वरमाण
आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः।
अग्निर्ऋतुः सूर्य ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः। प्रजापतिः संवत्सरो
महान्कः ॥ ४ ॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भुवो वायुं
चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। स्वरादित्यं च दिवं
च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च
मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५ ॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्वासि भूयाऽश्चास्यग्ने। यत्तै अग्ने
न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते

देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाञ्श्चासि
भूयाञ्श्चास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि।
सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः।
तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥ ६ ॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदवत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि।
इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्।
पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥ ७ ॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवाहि।
सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्या चितिमापृण।
अचित्या चितिमापृण। चिदसि समुद्रयौनिः॥ ८ ॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्तस्रधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ।
पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं
मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समच। कामं प्रसारय। कामं समच॥ ९ ॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो

नाम॑। रूप॑म॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। मन॑ आयुः॑। विश्वं॑ यशो॑ म॒हः।
स॒मं तपो॑ हरो॒ भाः। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पा॒वको॑ऽसि। वैश्वान॑रो
यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय लो॒कम्। ऊर्जं॑ पु॒ष्टिं
दद॑द॒भ्याव॑वृत्स्व ॥ १० ॥

[५]

राज्ञी॑ वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ हरो॒ भाः।
अ॒ग्नि॒रिन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। विश्वे॑ दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते मा॒ सर्वे॑
यश॑सा॒ सः सृ॑जन्तु ॥ ११ ॥

[६]

अस॑वे स्वाहा॒ वस॑वे स्वाहा॑। वि॒भुवे॑ स्वाहा॒ विव॑स्वते स्वाहा॑।
अ॒भि॒भुवे॑ स्वाहा॒ऽधि॒पत॑ये स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये स्वाहा॒ऽह॒स्पत्या॑य
स्वाहा॑। चा॒क्षुष्म॑त्याय स्वाहा॑ ज्योति॒ष्मत्या॑य स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑
वि॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। स॒म्राज्ञे॑ स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। शू॒षाय॑ स्वाहा॑
सू॒र्याय॑ स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॒ ज्योति॑षे स्वाहा॑। स॒ः सर्पा॑य स्वाहा॑
क॒ल्याणा॑य स्वाहा॑। अ॒र्जुना॑य स्वाहा॑ ॥ १२ ॥

[७]

वि॒पश्चिते॑ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑रा॒ऽत्यन्धो॑ अ॒रूष॑ति।
अहि॑र॒ह जी॑र्णाम॒तिस॑र्पति त्वच॑म्। अ॒त्यो न क्री॑डन्न॒सर॑दृषा॒ हरिः॑।
उ॒पया॑म॒गृही॑तोऽसि मृ॒त्यवै॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते योनि॑र्मृ॒त्यवै॑
त्वा। अ॒पमृ॑त्युम॒पक्षु॑धम्। अ॒पेतः॑ श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो॑ अ॒ग्न
आ॒वह॑। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म् ॥ १३ ॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान् य॒ज्ञस्य॑

मायया॥ सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते
मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो
भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्। असावेहि॥ १४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।
असावेहि। अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः।
असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्र। असावेहि॥ १५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा
वेद। असावेहि। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं मयि।
अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥ १६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे
चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥ १७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रै
श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
आपो मे रेतसि श्रिताः॥ १८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे
श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥ १९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे
बलै श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥ २०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो
मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आत्मा म आत्मनि श्रितः ॥ २१ ॥ आत्मा हृदये। हृदयं
मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्।
पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः।
अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः ॥ २२ ॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्।
यद्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्। तस्माद्वृष्टिः।
तस्माद्यत्रैते देवतै अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं
द्यतः ॥ २३ ॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संपन्ना। अथौ आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्य मे
पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानमिति।
यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवतै पाप्मानं द्यतः ॥ २४ ॥

वृश्चतश्च। अत्यश्चो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणै प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। ल्लक्षं दय्यापातिं पृच्छ। वेत्थ सावित्रा(३)न्न
वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यौ मा प्राहैषीत्। वेत्थ
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति ॥ २५ ॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरजसीति। कस्तद्यत्परोरजा इति। एष
वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स
कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति ॥ २६ ॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्यापातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्षयः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति ॥ २७ ॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषा सावित्रे संवदेते। सहास्मिज्झियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपज्झियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत् ॥ २८ ॥

अथ यदाह। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाह। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः ॥ २९ ॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्धर्मासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः ॥ ३० ॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजगाम। तं होचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति ॥ ३१ ॥

सर्वमायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑
क्षीय॑त इति। वि॒जह॑द्ध वै पा॒प्मान॑मेति। सर्वमायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं
लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीय॑ते। य ए॒वं वेद॑। अही॑ना
हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दाञ्च॑कार॥ ३२ ॥

स ह॑ ह॒सो हि॒र॒ण्म॒यो भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑
सायु॑ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॒र॒ण्म॒यो भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑। दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒र्षः। सा॒वि॒त्रं
वि॒दाञ्च॑कार। त॒ ह॒ वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३ ॥

सर्व॑ ब॒त गौ॒त॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच॑। कै॒षा
वा॒ग॒सी॒ति। अ॒यम॑ह॒सो सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मु॒त्त॒मो लो॒कः। गु॒ह्यं म॒हो
बि॒भ्र॒दि॒ति। ए॒ताव॑ति ह॑ गौ॒त॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॒त्वाऽधो॑ नि॒प॒पात॑।
नमो॑ नम॒ इति॑॥ ३४ ॥

स हो॒वाच॑। मा भै॒षीगौ॑त॒म। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑। तस्मा॒द्ये के च॑
सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॑ष्टाक्ष॒रं
प॒दः॒ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। घृ॒णिरि॑ति द्वे
अ॒क्षरे॑। सूर्य॑ इति॒ त्रीणि॑। आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॥ ३५ ॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॑ष्टाक्ष॒रं प॒दः॒ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तम्। य ए॒वं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्।
यस्मि॑न्दे॒वा अ॒धि वि॒श्वे नि॑षेदुः। यस्तं न वेद॑ कि॒मृ॒चा क॑रिष्यति।
य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॑ इ॒मे स॒मा॒स॒त इति॑। न ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न
साम्नाऽथो॑ऽस्ति। यः सा॒वि॒त्रं वेद॑॥ ३६ ॥

तदेतत्परि यदेवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
 विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः। स्वर्गे
 लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह
 वै वाष्प्यः। आदित्येन समाजगाम। तं ह वाच। एहि सावित्रं
 विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष
 वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं
 तदुवाच ॥ ३७ ॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
 पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
 मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद। कुर्वन्ति
 हास्यैता अग्नौ मधु। नास्यैष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेद ॥ ३८ ॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्यैष्टापूर्तम्। यो ह
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
 संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एतावनुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां
 नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावनुवाकावपर-
 पक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं
 वेद ॥ ३९ ॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
 चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
 एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
 य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि

वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
स्वान्तस्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च
मासानां च नामधेयानि ॥ ४० ॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु
नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च
संवत्सरस्य च नामधेयानि ॥ ४१ ॥ न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर
आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद।
न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद।
अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो
भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते।
अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद ॥ ४२ ॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः।
स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स
एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति ॥ ४३ ॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ चैवैनं तत्सावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सायुग्भिः क्रियते।

इतिरात्रायादीक्षित। इतिरात्राय ब्रतमुपागुरिति। तानिहानैवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतः हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं वेद ॥ ४४ ॥

तस्य हैवाहौरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति। अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः शयानम्। इन्द्र उपब्रज्यौवाच। भरद्वाज। यत्तै चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयमिति होवाच ॥ ४५ ॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां हैकैकस्मान्मुष्टिनाददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिर्नन्वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति ॥ ४६ ॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या ॥ ४७ ॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि ॥ ४८ ॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा
 एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
 य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि
 नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं
 वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्।
 असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति।
 तस्मात्सावित्रः ॥ ४९ ॥

[११]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्य पारोऽसि। अक्षितोऽस्य क्षय्यो-
 ऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
 विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
 त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १ ॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
 यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ।
 तत्त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २ ॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं

यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ।
तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ३ ॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४ ॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः।
ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५ ॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ६ ॥

अग्निरसि पृथिव्याऽश्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ७ ॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ।

तत्त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ८ ॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ९ ॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुग्धमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १० ॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ११ ॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १२ ॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुग्धान्यक्षितानि।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १३ ॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघ्नमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १४ ॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १५ ॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १६ ॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघ्नानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद ॥ १७ ॥

अहोरात्रे स्थौऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघ्ने अक्षिते।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १८ ॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नादुघौ युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १९ ॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री
विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २० ॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २१ ॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्घो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना। देवा देवेषु
श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्।
तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु
श्रयध्वम् ॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु

श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्।
 एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्।
 त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्।
 पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्।
 अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु
 श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा
 द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
 त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु
 श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४ ॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु
 श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु
 श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा
 द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्।
 देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान्
 उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं
 स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५ ॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैर्भिरागतम्।
 राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः।
 अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य।
 इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः

स्वाहा ॥ २६ ॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोम
वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां
पते। वरुण धर्मणां पते ॥ २७ ॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रोऽजसां पते। बृहस्पते
ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचोऽहं स्वयम्। रुचा रुरुचे रोचमानः।
अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम
पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ २८ ॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरूपयः सप्त धाम प्रियाणि।
सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची दिक्।
अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता ॥ २९ ॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उदीची दिक्। मित्रावरुणौ
देवता। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति ॥ ३० ॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।

अदितिर्देवता। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्त्समर्धयतु ॥ ३१ ॥
अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।
असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वयः स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः
स्वाहा ॥ ३२ ॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। लोकं
पृण च्छिद्रं पृण। अथौ सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः।
अस्मिन् योनावसीषदन् ॥ ३३ ॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमः
श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अग्ने देवाः इहाऽऽवह।
जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः। अगन्म महा मनसा
यविष्ठम् ॥ ३४ ॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं
विश्वतः प्रत्यञ्चम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निः होतारं
परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां महो वृणते
नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने
मनुष्वदङ्गिरः ॥ ३५ ॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचरूषणिः।
 अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषः स्तोतृभ्य आभर।
 पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश।
 वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु
 नक्तम्॥ ३६ ॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
 तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्।
 तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥ ३७ ॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
 सम्पदेवास्य सा। स५ ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो
 यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह
 वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
 गच्छति प्रतिष्ठाम्॥ ३८ ॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद।
 आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य
 शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा
 अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं
 लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात्॥ ३९ ॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकैऽमुष्मिंश्च भाति।
 उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽर्वरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते
 वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह

वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
 हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम् ॥ ४० ॥
 अनन्तं ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने
 प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद ॥ ४१ ॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम
 पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु
 श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं
 तृतीयम्। तं ह परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तं ह
 स्मोत्थितं वागभिवदति ॥ ४२ ॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै
 त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो
 रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमार कति
 रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमां रात्रिमाश्ना
 इति ॥ ४३ ॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूस्त इति। किं तृतीयामिति।
 साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो
 रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ। कुमार कति
 रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच ॥ ४४ ॥

किं प्रथमां रात्रिमाश्ना इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति।

पशूँस्तु इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु
भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति।
द्वितीयं वृणीष्वेति ॥ ४५ ॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच।
ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते।
यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं
वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत् ॥ ४६ ॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्।
तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै
नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत् ॥ ४७ ॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्यैऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं धनानाम्।
भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै
तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय दक्षिणायानयत्। तां
प्रत्यगृह्णात् ॥ ४८ ॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सौऽदक्षत दक्षिणां प्रतिगृह्य।
दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसौ
वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयै न
वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तैऽदक्षन्त दक्षिणां

प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं
व्रीणाति ॥ ४९ ॥

[८]

त९ हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसम्मित
एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये
वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं
कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः ॥ ५० ॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
सत्त्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं
लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
वायुरऋद्धिकामः ॥ ५१ ॥

यथान्युप्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं
वायुरऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुरऋद्धः। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वाष्णीः
पशुकामः। पाङ्क्तमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात् ॥ ५२ ॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै
स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो
यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये ॥ ५३ ॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः ॥ ५४ ॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत् ॥ ५५ ॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत् ॥ ५६ ॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राङ्गहोतुर्धिष्यदुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति स्तुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात् ॥ ५७ ॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः। अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः

सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः ॥ ५८ ॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति ॥ ५९ ॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति ॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः ॥ ६० ॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते ॥ ६१ ॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्।

यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद ॥ ६२ ॥

[१०]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः ॥ २ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रै। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाह॑ स्विष्टम् ॥ १ ॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरौऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरौऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ २ ॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा

अस्यऽऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ३ ॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ४ ॥

तं ब्रह्माब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्मास्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ५ ॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि।
 मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो भवष्यति। अनु स्वर्गं लोकं
 वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु
 स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
 सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै
 स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥ ६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः
 स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु
 स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं
 निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्त्सर्वे कामा
 अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः
 श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहेति॥ ७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि
 बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व।
 अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं
 वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।

अ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्मै॑ स॒र्वाणि॑
 भू॒तानि॑ ब॒लि॒म॒हरन्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒र्वाणि॑ ह॒ वा
 अ॒स्मै भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॒रन्ति॑। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑
 स्वाहाऽ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ ८ ॥

तम॑नु॒वित्ति॑रब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते स्व॒र्गं वै लो॒कम॑नु॒वित्ति॑सि। अ॒हमु॑
 वा अ॒नु॒वित्ति॑रस्मि। मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽनु॒वित्ति॑र्भविष्यति।
 अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्य॑सीति॑। स ए॒तम॑ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टक॑पालं
 नि॒रव॑पत्। अ॒नु॒वित्त्यै च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्याऽनु॒वित्ति॑रभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा
 अ॒स्यानु॒वित्ति॑र्भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑
 स्वाहाऽ॒नु॒वित्त्यै स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ ९ ॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॒वित्ति॑यो
 ना॒म। आ॒शा प्र॒थमा॑ र॒क्षति॑। का॒मो द्वि॒तीया॑म्। ब्र॒ह्म तृ॒तीया॑म्।
 य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आ॒पः प॒ञ्चमी॑म्। अ॒ग्निर्ब॒लि॒मान्त्ष॒ष्ठीम्। अ॒नु॒वित्तिः॑
 स॒प्तमी॑म्। अ॒नु॒ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के
 भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑ज॑ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।
 प॒ष्ठौ ही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रः॑ स॒मृच्चै॑ ॥ १० ॥

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसरूषयः स्वरन्वविन्दन्। तपसा
सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देवः
हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता
स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्नुते।
श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी ॥ ११ ॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी
प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां श्रद्धां हविषा
यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपती।
आगात्सत्यं हविरिदं जुषाणम्। यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे।
तस्मै विधेम हविषा घृतेन ॥ १२ ॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माद्देवा
जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं न आगात्।
ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य
मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान्। स नो
जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां च ॥ १३ ॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहवैऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भ्राजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्।
चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु

नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाह॑ः स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरौऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरौऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ श्रद्धा॒यै स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नयै॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ १७ ॥

त॒स्य स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते स॒त्येन॑ वै श्रा॒म्यसि। अ॒हमु॑ वै स॒त्यम॑स्मि। मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यस्य॑ स॒त्यं भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति॑। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॑ष्टाक॒पालं॑ निर॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यस्य॑ स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यस्य॑ ह॒ वा अ॒स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नयै॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ १८ ॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते मन॒सा वै श्रा॒म्यसि। अ॒हमु॑ वै मनो॑ऽस्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति॑। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॑ष्टाक॒पालं॑ निर॑वपत्। मन॒से च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यस्य॑ ह॒ वा अ॒स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ मन॒से स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नयै॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ १९ ॥

तं च॒रणम॑ब्रवीत्। प्र॒जाप॑ते च॒रणेन॑ वै श्रा॒म्यसि। अ॒हमु॑ वै च॒रणम॑स्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यं च॒रणं भवि॑ष्यति।

अनु॒ स्वर्गं॑ लो॒कं वे॒त्स्य॑सीति॒ । स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॑ष्टाक॒पालं॑ निर॑वपत् ।
 च॒रणाय॑ च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यं च॑रणमभवत् ।
 अनु॒ स्वर्गं॑ लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा अ॑स्य च॒रणं भ॑वति ।
 अनु॒ स्वर्गं॑ लो॒कं वि॑न्दति । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैन॒देवं॑
 वेद॑ । सोऽत्र॑ जुहोति । अ॒ग्नये॑ स्वाहा च॒रणाय॑ स्वाहा । अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा अ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
 स्वाहेति॑ ॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः । अ॒पाघा॑ अनु॒वित्त॑यो
 नाम॑ । तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति । श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म् । स॒त्यं तृ॒तीया॑म् ।
 म॒नश्च॑तु॒र्थीम् । च॒रणं पञ्च॑मीम् । अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति ।
 का॒मचा॑रौऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति । य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते । य
 उ॑ चैना ए॒वं वेद॑ । तास्व॑न्विष्टि । प॒ष्ठौ ही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं च॑ । स्त्रियै॑
 चाऽऽभा॒रं स॑मृ॒द्ध्यै ॥ २१ ॥

[४]

ब्र॒ह्म वै च॑तु॒र्होता॑रः । च॑तु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॒यज्ञो॑ निर्मि॑तः । नैनं॑
 श॒प्तम् । नाभि॑च॒रित॑मा॒गच्छ॑ति । य ए॒वं वेद॑ । यो ह॒ वै च॑तु॒र्होतृ॑णां
 च॑तु॒र्होतृ॑त्वं वेद॑ । अथो॑ पञ्च॒होतृ॑त्वम् । सर्वा॑ हास्मै दि॒शः
 क॒ल्पन्ते॑ । वा॒चस्प॑तिर्हो॒ता द॑श॒होतृ॑णाम् । पृ॒थि॒वी हो॒ता
 च॑तु॒र्होतृ॑णाम् ॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्हो॒ता पञ्च॑होतृणाम् । वा॒ग्घो॒ता ष॑ड्भू॒तृणाम् । म॒हाह॑वि॒रहो॒ता
 स॒प्तहो॑तृणाम् । ए॒तद्वै च॑तु॒र्होतृ॑णां च॑तु॒र्होतृ॑त्वम् । अथो॑
 पञ्च॒होतृ॑त्वम् । सर्वा॑ हास्मै दि॒शः क॒ल्पन्ते॑ । य ए॒वं वेद॑ । ए॒षा वै

सर्वविद्या। एतद्भेषजम्। एषा पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः
स्रुतिः ॥ २३ ॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दृशे यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः
सर्वमायुरिति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी
भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान्
वा अरुण औपवेशिर्विदाञ्चकार ॥ २४ ॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा ॥ २५ ॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी पत्न्यौ
च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं पञ्चहोतारम्।
उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं सप्तहोतारम्।
हृदयं यजूंषि पत्न्यश्च । यथावकाशं ग्रहान्। यथावकाशं
प्रतिग्रहान्लोकम्पृणाश्च। सर्वा हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा
भवन्ति ॥ २६ ॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथौ अग्निष्टोमेन ॥ २७ ॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथौ

सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र
स्वर्गं लोकमाप्नोति ॥ २८ ॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सहस्रं
ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयांसि ॥ २९ ॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै। यदि न विन्देत। मन्थानेतावतो
दद्यादोदनान् वा। अश्नुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते।
पष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै।
सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ३० ॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति।
तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स
संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु।
यो ह वै चतुरहोतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद ॥ ३१ ॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। एते वै
चतुरहोतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो
यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो
यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते ॥ ३२ ॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपरुषा सम्मितम्।
तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत। शर्करा अक्ता उपदध्यात्।

तेजो घृतम्। सतैजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या
यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं
चिनुते ॥ ३३ ॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते ॥ ३४ ॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्। यच्च प्राणिति यच्च न। सर्वास्ता इष्टकाः
कृत्वा। उप कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। सर्वाः स्त्रियः सर्वान्पुंसः। सर्वं न
स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पांसवो भूमैः ॥ ३५ ॥

सङ्ख्याता देवमायया। सर्वास्ताः। यावन्त ऊषाः पशूनाम्।
पृथिव्यां पुष्टिर्हिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिकताः सर्वाः।
अप्स्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यै। अस्यां
पृथिव्यामधि ॥ ३६ ॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः ॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।

यावदाञ्जनमुच्यते ॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः ॥ यावत्कृष्णायसः सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसः सर्वम्। देवत्रा
यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसः सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च
मानुषम् ॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशौ दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः
कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्।
यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः
प्रजाः ॥ ४१ ॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
स्थावराः प्रोच्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्ध्वसान्।
हिमो यच्च शीयते ॥ ४२ ॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयिबून। ह्यदुनीर्यच्च शीयते।

सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च यत्।
सर्वास्ताः ॥ ४३ ॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः।
सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः।
सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्। यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि ॥ ४४ ॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं
भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं च भूतानाम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४५ ॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता रोचने
दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि सामानि ॥ ४६ ॥

अथर्वाङ्गिरसश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च
ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्च ब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम् ॥ ४७ ॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च केवलान्।
सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।
सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।

सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४८ ॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।
ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो
जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत् ॥ ४९ ॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं ह शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्।
सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः।
आदर्शमग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्तमासत ॥ ५० ॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं
परिवत्सरान्। भूतं ह प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्।
प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषासताम् ॥ ५१ ॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः।
सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्।
अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां
प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसत ॥ ५२ ॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्राव्णः।
यद्विश्वसृज आसत्। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्टीयाम-
यजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा हैवायजत्स्वयम्। इरा
पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्गुविः॥ ५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागैषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः
प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां पतिः॥ ५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत्। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह
जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति
तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं
बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं सम्पराये। एष नित्यो महिमा
ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्॥ ५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः।
पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत् एकविंशः। विश्वसृजाः
सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त।
यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते।
ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां
सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये
चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥ ५६॥

॥ ॐ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः ॥ ३ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम् ॥

हरिः ॐ ॥

